

Το τέλος της λογοτεχνίας
στις αρχές της νέας χιλιετίας

«Πρέπει να συνεχίσω, δεν μπορώ να συνεχίσω, θα συνεχίσω»
Samuel Beckett, *L'innommable*

Στην ιστορία, οι διακηρύξεις του επικείμενου θανάτου της λογοτεχνίας –ο οποίος μονίμως, φυσικά, αναβάλλεται– αφθονούν και οι περιστάσεις που τις προκαλούν, από την αρχαιότητα ήδη, είναι ποικίλες: η καταδίκη της στο πλατωνικό σύστημα ιδεών· η βίωση της αλλαγής του «κανόνα» ως συντέλειας του κόσμου σε δύο ιστορικές φάσεις της εξέλιξης στη Δύση, από τον 3ο έως τον 5ο αιώνα, όταν οι χριστιανοί αναδόμησαν τον κλασικό κανόνα, και στον 14ο-15ο αιώνα, όταν ο ουμανισμός τον επανέφερε.¹ ο κλονισμός που προκάλεσε η μετάβαση από τη χειρόγραφη κουλτούρα στην έντυπη και η αγωνία για τα ολέθρια αποτελέσματα της υπερπροσφοράς βιβλίων και της μαζικής ανάγνωσης στον 18ο αιώνα, τον αιώνα της οριστικής κυριαρχίας του εντύπου.² η έγνοια για την υποβάθμιση της λογοτεχνικής παραγωγής και πάλι στον 18ο αιώνα, στον γαλλικό Διαφωτισμό, την περίοδο που η λογοτεχνία αρχίζει να συγκροτείται ως πεδίο: η σύμφυτη με τη διαμόρφωση του λογοτεχνικού θεσμού διερώτηση περί της δύναμης και της χρησιμότητάς της, όπως εκφράστηκε από τη ρομαντική χελντερλινιανή ρήση περί της χρησιμότητας των ποιητών σε χαλεπούς καιρούς και συνεχίζει να εκφράζεται ως τις μέρες μας· η αντιπαράθεση του καταραμένου συγγραφέα προς την κοινωνία στο πλαίσιο του αυτοπροδιορισμού του. Μπορεί κανείς να προσθέσει τις λογοτεχνικές δίκες, όπως αυτή της *Μαντάμ Μποβαρύ*, των *Ανθέων του Κακού* ή του *Εραστή της λαίδης Τσάτερλυ*, αλλά και άλλες πολιτικές, που αφενός επαληθεύουν τη θέση του Michel Foucault για την προεξάρχουσα θέση της απαγόρευσης στις διαδικασίες εξωτερικού ελέγχου της τάξης του λόγου (*l'ordre du discours*),³ και ειδικά της απαγόρευσης του πολιτικού και του σεξουαλικού,⁴ και αφετέρου θέτουν τη λογοτεχνία μπροστά στο καθήκον του αυτοκαθορισμού της.⁵ Τις περισσότερες όμως φορές, όπως έχει ιστορικά αποδειχτεί και αποδεικνύεται και σήμερα, οι κρίσεις αυτές σχετίζονται με τεχνολογικές και κοινωνικές αλλαγές σε επίπεδο γραφής και ανάγνωσης.

Στον 20ό αιώνα, κάποιες προγενέστερες αγωνίες επανήλθαν με νέα μορφή, όπως η ερώτηση για τη δύναμη της λογοτεχνίας στον μεταπολεμικό κόσμο. Ο

Sartre μας διαβεβαιώνει στο *Τι είναι η λογοτεχνία*,⁶ ότι δεν έχουμε κανένα λόγο να είμαστε βέβαιοι ότι λογοτεχνία είναι αθάνατη, μας καλούσε να τη σώσουμε γιατί πνέει τα λοιίσθια και, την ίδια στιγμή, συζητούσε περί του «Τι μπορεί να κάνει η λογοτεχνία». Μια σειρά από στρατευμένους διανοούμενους της εποχής έδιναν στο ερώτημα μια απάντηση εξίσου σαρτρική: «Μπροστά σε ένα παιδί που πεθαίνει από την πείνα, η λογοτεχνία δεν μπορεί να κάνει απολύτως τίποτα!». Στους αντίποδες της στρατευμένης λογοτεχνίας, ο θάνατος γινόταν στον Maurice Blanchot η κινητήρια δύναμη του έργου που υποσκελίζει το συγγραφέα, η γραφή ένας χώρος εκτός χώρου και ένας χρόνος εκτός χρόνου, όπου η συνείδηση του θανάτου γίνεται εφιαλτήριο απεριόριστης ελευθερίας. Από την άλλη, για τον Theodor Adorno η εισβολή μιας αδιανόητης πραγματικότητας έμοιαζε να ακυρώνει τη δυνατότητα αποτύπωσής της και την ίδια τη δημιουργική διαδικασία: το Ολοκαύτωμα, ως γεγονός που ξεπερνά τον άνθρωπο και την εμπειρία του, δεν μπορεί παρά να αναστείλει την αναπαράσταση του πραγματικού – παρότι ο Paul Celan, λόγου χάρη, προσωπικά εμπλεκόμενος στη φρίκη, τον διέψευσε. Τέλος, από τη δεκαετία του '80 και εξής, από την εμφάνιση δηλαδή του προσωπικού υπολογιστή και τη διάδοση των δικτύων, στην κοινωνία του θεάματος και την κουλτούρα της εικόνας προστέθηκαν, μαζικά, οι νέες τεχνολογίες, που, σύμφωνα με μια τεχνοφοβική συνιστώσα διανοητών και μελετητών, θέτουν υπό αμφισβήτηση την ίδια τη συνέχιση της εγγραμματοσύνης και συνακόλουθα της ανάγνωσης και της λογοτεχνίας.

Όλες αυτές οι ενδεικτικά αναφερθείσες «θανατώσεις» της λογοτεχνίας, ή μάλλον οι θανάσιμοι κίνδυνοι που έχει διατρέξει, επισκιαζονται ωστόσο στη διάρκεια του 20ού αιώνα από μια άλλη διαδικασία ελέγχου, υπό μία έννοια, του λόγου (ας μας επιτραπεί να περιορίσουμε εδώ την έννοια του *discours* στο πεδίο της λογοτεχνίας), που αποδεικνύεται παντοδύναμη: τον έλεγχό της με κριτήριο την ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένη «αλήθεια», που δημιουργεί πραγματικότητα και δεν προκύπτει απλώς από αυτήν, και τη «βούληση αληθείας», που λειτουργεί ως σύστημα αποκλεισμού.⁷ Η διαδικασία αυτή αναπτύχθηκε μέσα στην ίδια τη λογοτεχνία από μια δομική συνιστώσα του θεσμοποιημένου λογοτεχνικού πεδίου, αυτή της κριτικής στον 20ό αιώνα, άμεσα συνδεδεμένης ωστόσο με ένα κομμάτι της μοντερνιστικής δημιουργίας, η οποία, σε μια θεαματική αυτοχειρία, κατάργησε το συγγραφέα και το έργο. Ο στρουκτουραλισμός και ο μεταστρουκτουραλισμός θα στηριχτούν εν μέρει στα εγχειρήματα αναίρεσης θεμελιακών συνιστωσών της λογοτεχνικής διεργασίας από την ίδια τη λογοτεχνία για να διακηρύξουν την απόσπαση του έργου από τον κόσμο ως αναφορά, το θάνατο του συγγραφέα, του ήρωα, την κατάργηση του νοήματος, αλλά

και για να διακηρύξουν την αμφισβήτηση της λογοτεχνίας καθαυτήν, δεδομένου ότι αναπαράγει τις υφιστάμενες δομές εξουσίας – μια κίνηση αποκαθήλωσης ενταγμένη στα γενικότερα συμφραζόμενα της πολιτισμικής αλλαγής στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, με προσίδιες όμως παραμέτρους.

Η ανακάλυψη των απειλών αυτών που αναπτύχθηκαν στον 20ό αιώνα εξηγεί γιατί οι φωνές που κηρύσσουν τη συντέλεια της τέχνης του λόγου πληθαίνουν στις αρχές του 21ου αιώνα. Η έμφαση δίνεται αφενός στα νέα μέσα –παλαιά πλέον στην πραγματικότητα, μιας και ο υπολογιστής, το διαδίκτυο, το υπερκείμενο πρωτοεμφανίζονται στις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες–, που εδραιώνουν την κυριαρχία τους μέσα από τα δίκτυα, τις οργανωτικές δομές του σύγχρονου κόσμου, και αφετέρου στην ίδια την πανίσχυρη κριτική, που αποδόμησε την παραδοσιακή λογοτεχνία στον 20ό αιώνα, που υπονόμει δηλαδή τα θεμέλια του ίδιου του αντικειμένου της. Συνδεδεμένος με το εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά και ως ευρύτερο κοινωνικό πρόβλημα, ο αναστοχασμός για την υποχώρηση της λογοτεχνίας τόσο στην Αμερική όσο και στην Ευρώπη πλέον –η Αμερική προηγήθηκε λόγω των υπερβολών των πολιτισμικών σπουδών, που δεν έφτασαν με την ίδια ορμή στην Ευρώπη– επανέρχεται στο ερώτημα περί των δυνατοτήτων της, στην αντιπαράθεση ποιοτικής–ελαφριάς λογοτεχνίας, στην αλλαγή των αναγνωστικών πρακτικών. Το ενδιαφέρον εν προκειμένω δεν έγκειται στην απλή ανάγνωση των φοβικών αυτών λόγων που αρθρώνονται σε σχέση με τη λογοτεχνία και το μέλλον της – παρότι η εξέτασή τους προηγείται κάθε ανάλυσης. Το σημαντικό είναι, κατανοώντας την αφετηρία τους, να σκιαγραφήσουμε τις πραγματικές εξελίξεις που υποκρύπτονται κάτω από τις εν λόγω αναπαραστάσεις, να ανιχνεύσουμε δηλαδή, αν όχι τη θέση που η λογοτεχνία κατέχει στην εποχή μας, τη θέση που δεν κατέχει, και να οριοθετήσουμε το κενό το οποίο θα κληθεί να πληρώσει στο μέλλον.

Το πλαίσιο

Πριν εξετάσουμε το ερώτημα περί του τέλους της λογοτεχνίας σε συνάρτηση με την πορεία των λογοτεχνικών σπουδών και τη διαρκή μείωση των φοιτητών και των μαθητών της εν λόγω κατεύθυνσης, πρέπει ίσως να συμφωνήσουμε ότι κάθε συζήτηση αναφέρεται στις συνθήκες των αναπτυγμένων χωρών της Ευρώπης και της Αμερικής και μόνο. Όπως λέει ο R. Luperini, «εφεξής, στους πιο αυστηρούς ή απλώς στους πιο έντιμους διανοούμενους δεν θα αρκεί η αναφορά του δυτικού προνομίου, αλλά θα πρέπει να έρχονται αντιμέτωποι με το *άλλο*, με το *διαφορετικό*, που δεν θα είναι πάντα εύκολο να ξεορκίζουν επικαλούμενοι την

τρέλα και τη βαρβαρότητα της καθυστέρησης των ηθών». ⁸ Ακόμα και όταν, για λόγους μεθοδολογικούς, δεν ερχόμαστε αντιμέτωποι με το διαφορετικό, οφείλουμε τουλάχιστον να έχουμε συνείδηση των ορίων της ανάλυσής μας και να λαμβάνουμε υπόψη μας, για μελλοντική μελέτη, την ετερότητα, όπως αυτή καθορίζεται από στοιχεία όπως τα ακόλουθα: πρώτον, η σχέση της ινδικής, της κινεζικής αλλά και της ισλαμικής κουλτούρας με το βιβλίο, την ανάγνωση και τη λογοτεχνία είναι ιδιαίτερη, και η συστηματική μελέτη της μπορεί να οδηγήσει σε εντελώς διαφορετικούς δρόμους και αντίθετα συμπεράσματα· δεύτερον, σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες ο ρόλος της λογοτεχνίας παραμένει θεμελιακός, σε σχέση είτε με την εθνική διεκδίκηση είτε με την εθνική επιβεβαίωση (χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Παλαιστίνης)· τέλος, στις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, οι ανατροπές και οι ρήξεις σχετίζονται με μια τόσο ριζική αναδιαπραγμάτευση του παρελθόντος και έναν τόσο διαφορετικό επαναπροσδιορισμό του παρόντος και του μέλλοντος που προφανώς επηρεάζουν και τη λογοτεχνία, με τρόπους όμως διαφορετικούς από ό,τι στη Δύση – παρά την πρόσφατη καπιταλιστική τους αναδιάρθρωση. ⁹ Τέλος, κάθε επιχειρηματολογία περί ανάγνωσης οφείλει να προτάσσεται η έρευνα περί του αναλφαβητισμού, το ποσοστό του οποίου βαίνει αυξανόμενο ακόμα και στη Δύση, ¹⁰ πόσο μάλλον στην Αφρική, τη Λατινική Αμερική και την Ασία· και θέτει το ζήτημα σε εντελώς διαφορετική βάση – και πάλι σε σχέση με το συγκεκριμένο κάθε φορά περιβάλλον. ¹¹

Λογοτεχνικές σπονδές εν κρίσει: η άνοδος και η πτώση της θεωρίας / η αύξηση και η μείωση των σπονδαστών

Είναι χαρακτηριστικό ότι περί κρίσης του λογοτεχνικού θεσμού δεν κάνουν λόγο οι χώρες με υψηλό αναλφαβητισμό και χαμηλή φιλαναγνωσία αλλά οι χώρες με τη μεγαλύτερη παραγωγή βιβλίων και το μεγαλύτερο ποσοστό αναγνωσιμότητας. Σ' αυτές τις χώρες γίνεται αντιληπτή η υποχώρηση του λογοτεχνικού θεσμού ως πρόβλημα εκπαιδευτικό, άμεσα συνδεδεμένο, επομένως, με τον «κανόνα» (δεν είναι τυχαίος ο υπότιτλος του *Δυτικού Κανόνα* του Harold Bloom: *Τα βιβλία και τα σχολεία των εποχών*), αλλά και ευρύτερα κοινωνικό. Αν εξετάσουμε τους όρους με τους οποίους η λογοτεχνία νοσεί, ή θεωρείται ότι νοσεί, στην εκπαίδευση των αναπτυσσόμενων χωρών, θα εντοπίσουμε στις απαρχές του προβλήματος, εντελώς αναπάντεχα, τον αναλφαβητισμό, που εμποδίζει την ίδια την πρόσβαση στην εκπαίδευση και τη λογοτεχνία – και ο οποίος συνήθως αποσιωπάται από τους ανθρώπους των γραμμάτων. Στη Δύση σήμερα παρατη-

ρείται αφενός ένας υπόστροφος και αφετέρου ένας «εισαγόμενος» αναλφαβητισμός, δηλαδή εξωτερικής προέλευσης (λόγω μετανάστευσης).¹² Εκτός όμως από τα συστημικά προβλήματα που δημιουργεί η αύξηση αυτή του αναλφαβητισμού στα εκπαιδευτικά συστήματα των αναπτυσσόμενων χωρών (καθόλου αμελητέα, ειδικά σε συνδυασμό με τη δυστοκία των συστημάτων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης), καταγράφεται επίσης η πτώση του ενδιαφέροντος των μαθητών και των φοιτητών για τις φιλολογικές σπουδές.¹³ Οι γάλλοι φιλόλογοι, μαζί με τη γαλλική Εταιρεία Συγγραφέων, απεύθυναν πέρσι έκκληση για τη σωτηρία της λογοτεχνίας και της φιλολογίας, θεωρώντας προφανώς, και ορθώς, ότι το μεγάλο κακό συντελείται εκεί όπου διαμορφώνονται οι μελλοντικοί αναγνώστες. «Σε ένα πλαίσιο ανησυχητικό για τη λογοτεχνία, με τα ανεξάρτητα βιβλιοπωλεία και τους ποιοτικούς εκδοτικούς οίκους να περνούν κρίση, σε μια στιγμή όπου τα απαιτητικά έργα δυσκολεύονται να βρουν τους αναγνώστες τους, μια έκθεση της Γενικής Επιθεώρησης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης διαπιστώνει ότι η φιλολογική κατεύθυνση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση τείνει να εξαλειφθεί».¹⁴ Η έκκληση αυτή θέτει όλα τα ζητήματα μεμιάς. Ο κόσμος, όταν διαβάσει, προτιμά εύκολα έργα, συχνά παραλογοτεχνικά. Ο εκδοτικός χώρος υπακούει στη λογική της αγοράς, με συγχωνεύσεις εκδοτικών εταιρειών και ομίλους. Οι μαθητές δεν θεωρούν τη λογοτεχνία άξια όχι σπουδής, αλλά ούτε λόγου. Οι αιτίες πολλές: ο προσανατολισμός της κοινωνίας στην οικονομία της αγοράς και του σχολείου στην κατάρτιση, η έλλειψη προστατευτικών μέτρων για τη λογοτεχνία και την επιβίωσή της (ως εάν έχριζε προστασίας, πράγμα που φυσικά δεν ισχύει), προφανώς η κυριαρχία της εικόνας. Το ζήτημα δεν είναι λοιπόν η λογοτεχνία καθαυτή, αλλά η Λογοτεχνία, με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα, όπως ωραία το θέτει ο Dominique Maingueneau στη δική του συνεισφορά στη συζήτηση,¹⁵ η κυρίαρχη θέση της λογοτεχνίας στην κοινωνία, όπως διαμορφώθηκε στους δύο τελευταίους αιώνες, και η συνέχιση των πρακτικών που την εξασφάλισαν.

Το ίδιο ζήτημα εξάλλου τέθηκε και στα αμερικανικά πανεπιστήμια, με άλλους φυσικά όρους. Στο αντίστοιχο ερώτημα, του φθίνοντος ενδιαφέροντος για τις λογοτεχνικές σπουδές, η απάντηση ήταν ίδια και μαζί διαφορετική. Ο «ρομαντικός», όπως αυτοχαρακτηρίζεται, Harold Bloom, με μια μικρή αρχικά ομάδα πανεπιστημιακών, ανέλαβε να αποκαταστήσει την ισχύ του κλασικού κανόνα ενάντια στις επιλογές των πολιτισμικών σπουδών και της μεταποικιακής κριτικής –της «Σχολής της μνησικακίας», όπως ευφάνταστα ονόμασε ο Bloom όλους αυτούς που καταργούν τον «κλασικό» κανόνα και στη θέση του διδάσκουν μέτρια έργα– ώστε να διορθωθούν οι αδικίες της ιστορίας απέναντι

στις γυναίκες, τους έγχρωμους, τους αποικιοκρατούμενους κ.λπ. Προσπαθώντας να περισώσει το «ρομάντζο της ανάγνωσης», να καθυστερήσει τη στιγμή που «τα κόμιξ του Μπάτμαν, τα θεματικά πάρκα με θέμα τους μορμόνους, η τηλεόραση, το σινεμά και η μουσική ροκ θα πάρουν τη θέση του Τσόσερ, του Σέξπιρ, του Μίλτον, του Γουέρντογουορθ και του Ουάλας Στίβενς»,¹⁶ ο Bloom τα έβαζε με τους νεομαρξιστές, τη φεμινιστική κριτική και τους αφροκεντριστές, τους σημειολόγους, τους λακανικούς και τους στρουκτουραλιστές, τους αποδομιστές και τους νεοϊστορικιστές. Είναι προφανές ότι και στην προκειμένη περίπτωση το ζήτημα που τίθεται, ακόμα πιο ανοιχτά, είναι αυτό της πρωτοκαθεδρίας της Λογοτεχνίας, και μάλιστα όχι οποιασδήποτε λογοτεχνίας αλλά της λογοτεχνίας όπως ορίστηκε από το ρομαντισμό (ο αυτοχαρακτηρισμός είναι πλήρης νοήματος) και την ύστατη απόληξή του, το μοντερνισμό, ως αισθητική που συναιρεί πολυάριθμα κινήματα, λιγότερο ή περισσότερο πρωτοποριακά, στη διάρκεια του 20ού αιώνα. Η αναφορά στη «λαϊκή¹⁷ κουλτούρα» της εποχής, την pop culture, την κουλτούρα των μαζών, σε αντιπαράθεση με την υψηλή κουλτούρα του κανόνα, είναι επίσης εύγλωττη: το ζήτημα δεν τίθεται σε απόλυτες τιμές αλλά στο πλαίσιο ενός συσχετισμού δυνάμεων, συνειδητά και επακριβώς καθορισμένου.

Σε διαφορετικό μήκος κύματος κινείται μια άλλη φωνή αμφισβήτησης της θεωρίας, αυτή του Tzvetan Todorov,¹⁸ που έρχεται, δεκαπέντε χρόνια μετά τον Bloom, να ενώσει τη φωνή του με τους γάλλους διανοούμενους και την προαναφερθείσα έκκλησή τους και να καταθέσει και αυτός τις αντιρρήσεις του για τις υπερβολές της θεωρίας. Μιας θεωρίας που επανέφερε την ιδεολογία και την πολιτική στην καρδιά των λογοτεχνικών σπουδών –σε επίπεδο προθέσεων τουλάχιστον–, καταργώντας κάποιες σημαντικές σταθερές: τη χρονικότητα του έργου, που πρέπει να αντιμετωπίζεται, κατά το στρουκτουραλισμό, στη συγχρονία και όχι στη διαχρονία· το παραδεδομένο νόημά του, που αναιρείται από τη διαρκή επανασημασιοδότησή του στην αναγνωστική διαδικασία· την ίδια την έννοια του συγγραφέα, που γίνεται, όπως χαρακτηριστικά λέει ο Foucault, «η απαρχή των σημασιών ενός λόγου / discours»¹⁹ – μεταξύ άλλων πολλών. Ο Todorov πνέει μένεα κατά του φορμαλισμού, που, αντιδρώντας στη βιογραφική και ιστορική προσέγγιση των κειμένων, έφτασε στο άλλο άκρο και απέκοψε τη λογοτεχνία από τον κόσμο και τον άνθρωπο. Μέμφεται τη θεωρία ότι προέκρινε τα εργαλεία σε βάρος των κειμένων καθαυτά και της λειτουργίας τους ως προς τη συγκρότηση του υποκειμένου. Της προσάπτει τις διακηρύξεις της για το θάνατο του συγγραφέα, του ήρωα, την περιφρόνησή της για την αφήγηση μιας ιστορίας και τη σχέση έργου–πραγματικού.

Από μια άλλη σκοπιά, ο Todorov διαλέγεται επίσης και με τον θεωρητικό William Marx,²⁰ που προσάπτει στο μοντερνισμό ότι απέκοιψε τη λογοτεχνία από το κοινό της, κατεδαφίζοντας ριζικά το συγγραφέα, τη γραφή και την κριτική, τρεις μείζονες συνιστώσες του λογοτεχνικού φαινομένου: κατά τον Marx, η λογοτεχνία έπαψε να ενδιαφέρει το κοινό διότι ο μοντερνισμός διακήρυξε σε όλους τους τόνους «την ασυνάφεια του λόγου και του πραγματικού».

Από την κριτική στα έργα καθαντά: μοντερνισμού έλεγχος

«Η ίδια η αρχή του μοντερνιστικού έργου είναι η απόρριψη όλων των κλασικών συστημάτων αναπαράστασης, η κατάργηση του “περιεχομένου”, η απάλειψη της υποκειμενικότητας και της φωνής του συγγραφέα, η άρνηση της ομοίωσης και της αληθοφάνειας, ο εξορκισμός κάθε απαίτησης για ρεαλισμό» λέει ο Andreas Huyssen.²¹ Και είναι αλήθεια ότι η μοντερνιστική λογοτεχνία είναι μια λογοτεχνία σε κρίση που δημιουργεί με τη σειρά της κρίσεις σε επίπεδο σκέψης, γλώσσας, αναπαράστασης. Αυτός είναι προφανώς ο λόγος –εντούτοις όχι πλήρως κατανοητός εν προκειμένω– για τον οποίο ο Todorov δεν βάλει μόνο κατά του μεταμοντερνισμού αλλά και κατά του μοντερνισμού. Στο –διαφορετικό– θραυσματικό του μοντερνισμού και του μεταμοντερνισμού αντιπαράθετει τη «λαϊκή λογοτεχνία», εξ ορισμού ρεαλιστική. Ο Todorov καλεί τη λογοτεχνία να ξαναβρεί τον λαϊκό της χαρακτήρα, να επανασυνδεθεί με το ευρύ κοινό, να δεχτεί την αξία των λαϊκών μυθιστορημάτων που ανέθρεψαν γενιές και γενιές και τους προσέδωσαν μια πρώτη συνεκτική εικόνα του κόσμου, ασχέτως αν την εμπλούτισαν και την επεξεργάστηκαν με άλλες αναγνώσεις στη συνέχεια. Η λαϊκή αυτή λογοτεχνία προσδιορίζεται σε αντίθεση με μια σειρά από έργα, τα οποία, με το μηδενισμό, το σολιψισμό, την ομφαλοσκόπηση που τα διακρίνει, την ερμητική τους αυτοαναφορικότητα και τον κατεδαφιστικό λόγο που αρθρώνουν για την ανθρώπινη συνθήκη, ανάγονται εντέλει σε αρνητικούς παράγοντες, εξίσου καθοριστικούς για την απαξίωση της λογοτεχνίας στη σύγχρονη κοινωνία.

Περνώντας από την αισθητική στην ιδεολογία, ο Todorov συνομιλεί ως προς την «υγιή», έως και εξυγιαντική, αυτή θεώρηση των λογοτεχνικών έργων με μια σειρά από σύγχρονους στοχαστές (θυμίζουμε το βιβλίο του Daniel Lindenberg για τους νέους αντιδραστικούς).²² Στη σύγκλιση των στοχαστών αυτών, το προκλητικό στοιχείο είναι η ριζικά διαφορετική ιδεολογική και αισθητική τους τοποθέτηση. Όπως ακριβώς η κατά Todorov απόρριψη της θεωρίας δεν έχει καμία σχέση, επί της ουσίας, με την ιεροεξεταστική στάση του Bloom, καθώς, μεταξύ άλλων πολλών, ο ένας αφορμάται από τα ιδεώδη της υψηλής κουλτού-

ρας και ο άλλος διατυπώνει το αίτημα της λαϊκότητας, έτσι και στην καταδίκη του μηδενισμού συναντώνται οπαδοί της καθαρής τέχνης και υπέρμαχοι του κοινωνικού της ρόλου, συντηρητικοί και προοδευτικοί, λογοτέχνες και μη. Η Nancy Huston²³ καταγγέλλει τη μηδενιστική συνιστώσα της σύγχρονης λογοτεχνίας και την ολέθρια επίδρασή της στην κοινωνία και στην ίδια τη λογοτεχνία, αρχίζοντας από τον «Πατέρα του Μηδενός», όπως αποκαλεί τον Arthur Schopenhauer. Καταδικάζει όλους όσοι περιφρονούν τον άνθρωπο και τη δύναμή του και κάνουν σημαία την ατέλειά του, τους οπαδούς της απόλυτης άρνησης, στους οποίους συγκαταλέγει, μεταξύ άλλων πολλών, τον Samuel Beckett και τον Thomas Bernhard, την Elfride Jelinek, τον Milan Kundera, τον Michel Houellebecq και τη Sara Kane – όλοι τους επιφανείς μοντερνιστές. Ενώ ο Alain Finkielkraut,²⁴ διαπιστώνοντας και αυτός με τη σειρά του τη διαρκή μείωση των αναγνωστών, την περιθωριοποίηση της λογοτεχνίας λόγω της κυριαρχίας της κουλτούρας της εικόνας και των νέων μέσων, καταφέρεται ενάντια στο μεταμοντερνισμό, που εξομοιώνει το ωραίο με το άσχημο, βάλει εναντίον των διανοουμένων, που δεν αντιλαμβάνονται την εξαφάνιση της κουλτούρας – την οποία ο ίδιος προφανώς ταυτίζει, όπως ο Bloom, με την υψηλή κουλτούρα. Να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ωστόσο, για να αποδώσουμε δικαιοσύνη, ότι ο Bloom περιορίζεται στη θεωρία και δεν εξαπολύει βέλη κατά του μοντερνισμού – όπως αποδεικνύει τόσο ο μικρός όσο και ο μεγαλύτερος κανόνας του, παρά την αυθαιρεσία και τις ελλείψεις του. Τέλος, ο Finkielkraut υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να φορτώνουμε τη λογοτεχνία με ευθύνες που δεν μπορεί να αναλάβει, με ηθικά και ιδεολογικά καθήκοντα δηλαδή, αλλά να τη θεωρούμε ως αυτό που είναι, ένα από τα μέσα που «μπορεί να μας βοηθήσει να ξαναδημιουργήσουμε μια σχέση με τον αισθητό κόσμο». Το σύνθετο αυτό πλέγμα συγκλίσεων και αποκλίσεων δεν μπορεί πάντως να συγκαλύψει τους διαφορετικούς στόχους των τιμητών της αντιμοντερνιστικής αυτής συσπείρωσης, επιτάσσοντας έτσι και τη διαφορετική αντιμετώπισή τους – για την οποία θα χρειαζόταν ωστόσο ειδική μελέτη.

Η ποιοτική λογοτεχνία και η «άλλη»

Πολύ πιο απλά και κατανοητά είναι τα πράγματα όταν ερχόμαστε σε έναν άλλο μεγάλο κίνδυνο που απειλεί τη λογοτεχνία – και στον οποίο αναφέρεται υπό μια μορφή και ο Bloom –, αυτόν της pop λογοτεχνίας, της ελαφριάς, λαϊκής λογοτεχνίας δηλαδή. Η λογοτεχνία αυτή, εντελώς διαφορετική από την κατά Τοδορον λαϊκή λογοτεχνία, που παραπέμπει σε ρεαλιστικά έργα πνοής, αυξάνει διαρκώς τους αναγνώστες της σε βάρος, υποτίθεται, της «ποιοτικής λογοτεχνίας», στους

αντίποδες της οποίας βρίσκεται. Στα όρια της παραλογοτεχνίας, που βασίζεται σε έναν εύκολο ρεαλισμό που αυτοκαταργείται και στην απουσία κάθε γλωσσικής επεξεργασίας και συνείδησης, με αποτέλεσμα την απάλειψη της συνδήλωσης που θα οδηγούσε ευφρόσυνα όχι απλώς στον μπαρτικό βαθμό μηδέν της γραφής αλλά στην κατάργηση της ίδιας της δήλωσης μέσα από την τετριμμένη χρήση της, προκαλεί τρόπο στους οπαδούς της «ποιοτικής λογοτεχνίας». Είναι χαρακτηριστική η αντίδραση του Richard Millet,²⁵ ο οποίος κάνει λόγο για «απομάγευση της λογοτεχνίας» και προειδοποιεί ότι, όσον αφορά τη γαλλική λογοτεχνία, «το σκοτάδι έρχεται». Αναφέρεται σε μια αγγλόφωνη μαζική λογοτεχνία του μέλλοντος, τύπου Χάρι Πότερ και Michael Connelly, όπως λέει, παραπονιέται για τους φοιτητές στις φιλοσοφικές σχολές που δεν διαβάζουν, για την άνθηση του αστυνομικού μυθιστορήματος, που το θεωρεί παραλογοτεχνία (εξού και η αναφορά στον Connelly), για τη ροζ λογοτεχνία του κιού (chick-lit, littérature de roulettes), για μια αισθητική του μυθιστορηματικού πρεταπορτέ, που αμέσως γίνεται σενάριο στα αγγλικά. Υπογραμμίζει τη σχέση της γραφής με τη γλώσσα, με το δούλεμα της γλώσσας, με το διάβασμα και τον εμπλουτισμό της. Και κηρύσσει το τέλος των λογοτεχνικών μύθων και των μυθικών συγγραφέων, συνδέοντας το τέλος της λογοτεχνίας με το τέλος της δημοκρατίας και του πολιτισμού.

Και στο συγκεκριμένο ζήτημα, όμως, είναι απαραίτητες κάποιες διευκρινήσεις, οι οποίες αφορούν τη συλλήβδην καταδίκη ειδών και υποειδών στο πλαίσιο μιας γενικευμένης σύγκρισής τους με τον κλασικό κανόνα. Το αστυνομικό μυθιστόρημα, λόγου χάρη, θεωρείται από μια πλειάδα θεωρητικών το σύγχρονο κοινωνικό μυθιστόρημα και έχει προ πολλού ενταχθεί στο corpus της λογοτεχνίας, κρινόμενο έτοιμο για την ποιότητά του και όχι την ειδολογική του ταξινόμηση. Η λογοτεχνία του φανταστικού, που συχνά υποτιμάται από κοινού με τη λογοτεχνία επιστημονικής φαντασίας, έχει δώσει αξιολογότερα δείγματα που δεν μπορούν να ενταχθούν στην παραλογοτεχνία. Για να μην αναφερθούμε στον καημένο τον Χάρι Πότερ, ένα σύγχρονο μυθιστόρημα μαθητείας που δανείζεται από τη μεσαιωνική μαγεία στοιχεία για τη διατύπωση της οντοπικής του επιθυμίας, όπως θα έλεγε και ο Fredric Jameson,²⁶ και πληρώνει ακριβά την τρομερή του επιτυχία. Δεν θα άξιζε τον κόπο, πέραν των αφορισμών, να ασχοληθούμε σοβαρά με τους λόγους για τους οποίους αγαλιάστηκε από τα παιδιά απανταχού της γης; Στόχος των επισημάνσεων αυτών δεν είναι να αμφισβητήσουν την ύπαρξη μιας ελαφριάς λογοτεχνίας, κατά κύριο λόγο αισθηματικής και ιστορικοφανούς, που, ως επί το πλείστον, δεν διαμορφώνει αναγνώστες για πιο δύσκολα αναγνώσματα – εξού και η προσοχή που χρειάζεται στον ορισμό της λαϊκής λογοτεχνίας

όπως την εννοεί ο Todorov. Η λογοτεχνία αυτή όμως υπήρχε πάντα και ανέκαθεν άνθιζε ακόμα περισσότερο σε εποχές κρίσης. Τολμώντας μια σύγκριση με το Μεσαίωνα, για να μην αναφερθούμε στο ελληνιστικό μυθιστόρημα και τα λαϊκά αναγνώσματα άλλων εποχών,²⁷ ακόμα και οι βίοι αγίων δεν αποτελούσαν την παραλογοτεχνία, τη λαϊκή λογοτεχνία της εποχής; Η λογοτεχνία αυτή ουδέποτε έκλεβε αναγνώστες από την άλλη, την ποιοτική αδελφή της. Οι αναγνώστριες των Άρλεκιν έφταναν παραδοσιακά ως την *Άννα Καρένινα* και τον *Γιούγκερμαν* (για ευνόητους λόγους και χωρίς κανένα απολύτως αρνητικό υπονοούμενο για τα δύο αυτά κλασικά έργα). Απλώς σήμερα, στο πλαίσιο του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, άλλως της παγκοσμιοποίησης, αφενός οι επικοινωνίες αλλάζουν τα μεγέθη και αφετέρου επιτρέπουν τη γνωστοποίησή τους.²⁸

Μπορεί κανείς να ανατρέξει, και στην περίπτωση αυτή, στη γνωστή ρήση του Φρόλο στην *Παναγία των Παρισίων* του Victor Hugo, ότι «αυτό», το βιβλίο, θα σκοτώσει «εκείνο», τη μνημειώδη αρχιτεκτονική των καθεδρικών ναών δηλαδή. Η αρχιτεκτονική των καθεδρικών ναών νοείται ως το λαϊκό βιβλίο του Μεσαίωνα που αποτύπωνε τις αγωνίες και τους φόβους του αναλφάβητου λαού, ο οποίος ουδεμία σχέση είχε με τα scriptoria και τα χειρόγραφα. Η διάδοση του βιβλίου καταργεί τη δύναμη της μυθοπλασιακής απεικόνισης. Το παράδειγμα αυτό χρησιμοποιείται συχνότατα στη συζήτηση περί των κινδύνων που εγκυμονούν τα νέα μέσα για το βιβλίο. Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο του όμως είναι ότι αποδεικνύει την κυριαρχία της εικόνας σε άλλες φάσεις της πολιτισμικής εξέλιξης – τις οποίες τείνουμε να διαγράψουμε σιωπηρά όταν μιλάμε για την αντιπαράθεση(;) γραπτού–εικόνας στον 20ό αιώνα. Όπως ωραία επισημαίνει ο Umberto Eco, «η σύγχρονη κουλτούρα μας δεν είναι ιδιαιτέρως προσανατολισμένη στην εικόνα. Πάρτε για παράδειγμα τον αρχαιοελληνικό ή τον μεσαιωνικό πολιτισμό: τις εποχές εκείνες, ο αλφαριθμητισμός ήταν προνόμιο μιας περιορισμένης ελίτ και οι περισσότεροι άνθρωποι εκπαιδεύονταν, ενημερώνονταν, πείθονταν (σε επίπεδο θρησκευτικό, πολιτικό, ηθικό) μέσα από εικόνες. [...] Μπορεί να παραπονιόμαστε ότι πολύς κόσμος περνά όλη τη μέρα του βλέποντας τηλεόραση και δεν διαβάζει βιβλία και εφημερίδες, και αυτό είναι φυσικά ένα κοινωνικό και εκπαιδευτικό πρόβλημα, αλλά συχνά ξεχνάμε ότι οι ίδιοι αυτοί άνθρωποι, λίγους αιώνες νωρίτερα, έβλεπαν στην καλύτερη περίπτωση κάποιες λίγες τυποποιημένες εικόνες και ήταν εντελώς αναλφάβητοι».²⁹ Η σύγχρονη κουλτούρα μας εξίσου δεν είναι ιδιαιτέρως προσανατολισμένη στην παραλογοτεχνία και η ελαφριά λογοτεχνία δεν πρόκειται να σκοτώσει τη λογοτεχνία. Ίσως τη Λογοτεχνία. Αλλά αυτό θα το δούμε στη συνέχεια.

Η ψηφιακή συνθήκη

Μια επισκόπηση των συνθηκών που απαριθμούνται για να τεκμηριωθεί ο κίνδυνος που διατρέχει η λογοτεχνία στις μέρες μας δεν μπορεί φυσικά να είναι πλήρης χωρίς αναφορά στις νέες τεχνολογίες. Έγινε ήδη λόγος για την τηλεοπτική εικόνα. Ερχόμαστε τώρα στα νέα μέσα, τα οποία προβάλλονται συχνά ως πραγματική δαμόκλειος σπάθη που επικρέμαται πάνω από τη λογοτεχνία. Το πρώτο θέμα που τίθεται είναι αυτό της κουλτούρας της εικόνας, την οποία ενισχύει η οθόνη του υπολογιστή, εισάγοντας νέα αναγνωστικά ήθη και απομακρύνοντας τον άνθρωπο από τη σιωπηλή, συστηματική ανάγνωση όπως την ξέρουμε από το Μεσαίωνα και εξής. Το δεύτερο είναι η ίδια η μορφή του νέου κειμένου, του υπερκειμένου, και ο αντίκτυπός της στην ανάγνωση. Στις *Ελεγείες του Γουτεμβέργιου*,³⁰ ο Sven Birkerts εξέφραζε ήδη την αγωνία του για την αντικατάσταση ενός κειμένου Α, γραμμένου από το συγγραφέα στη γραφομηχανή, διορθωμένου, στοιχειοθετημένου και εκτυπωμένου, που διατίθεται στα βιβλιοπωλεία και που ο αναγνώστης διαβάζει με τον κλασικό τρόπο (γυρίζοντας τις σελίδες, από την αρχή προς το τέλος), από ένα κείμενο-υπερκείμενο Β, το οποίο έχει δημιουργηθεί από έναν ή πολλούς συγγραφείς σε υπολογιστή και μπορεί να διαβαστεί γραμμικά ή μη γραμμικά, με βάση τους δεσμούς του. Για να καταλήξει ότι η ανάγνωση των υπερκειμένων ουδεμία σχέση έχει με την κλασική ανάγνωση και πρέπει να επινοήσουμε μια νέα λέξη για την ονομάσουμε, ως νέα πρακτική.

Το υπερκείμενο, αναπαράγοντας τον συνειρμικό τρόπο λειτουργίας του εγκεφάλου, προσδίδει, ειδικά στη λογοτεχνική του μορφή, νέες διαστάσεις στην ανάγνωση. Οι υπερμυθοπλασίες (hyperfictions) και ειδικά οι «κατασκευαστικές» μυθοπλασίες, οι μόνες πραγματικές εκδοχές της κυβερνολογοτεχνίας κατά τους ειδικούς,³¹ εμπλέκουν ενεργά τον αναγνώστη στη διαδικασία συγγραφής τους και ορίζουν νέες παραμέτρους στο χώρο και το χρόνο της ανάγνωσης.³² Βεβαίως, η λογοτεχνικότητά τους, όπως και αυτή της κινητικής ποίησης, ελέγχεται από πολλούς, και όχι αδικώς. Το κύριο όμως δεν είναι αυτό. Είναι η τεχνοφοβική εν γένει αντιμετώπιση των νέων μέσων, ρομαντική και χαϊντεγκεριανή κληρονομιά, που υπερτονίζει την αυτονόμηση της τεχνολογίας και την αλλοτριωτική της δύναμη για το ανθρώπινο υποκείμενο. Σ' αυτό το πλαίσιο, η εικόνα γίνεται δόλος, το υπερκείμενο λαβύρινθος χωρίς έξοδο και το διαδίκτυο νέο αραχνείο του Ηφαίστου.

Ως προς τις αναγνωστικές πρακτικές ειδικότερα, η οθόνη προάγει μια ανάγνωση ασυνεχή, επιλεκτική, διακοπτόμενη – αυτό δεν μπορεί κανείς να το

αρνηθεί. Μπορεί όμως να αρνηθεί τους φόβους όλων όσοι, σε πείσμα μιας ιστορικής πραγματικότητας ισχυρής, αυτής που έδειξε ότι ο κινηματογράφος δεν κατέργησε τη φωτογραφία ούτε το ραδιόφωνο λόγου χάρη, διατείνονται ότι ο ψηφιακός πολιτισμός καταργεί το βιβλίο, τη λογοτεχνία, και οδηγεί σε νέες μορφές αμάθειας και υποδούλωσης. Η πραγματικότητα είναι ότι η ψηφιακή συνθήκη αλλάζει πράγματι την ανάγνωση, το κείμενο, το συγγραφέα, το συγκείμενο. Τροποποιεί τον λογοτεχνικό θεσμό, την έκδοση, τη διάθεση, τη διαφήμιση, ακόμα και την κριτική του βιβλίου, με δεδομένες τις νέες δυνατότητες που παρέχει στον άνθρωπο ο κυβερνοχώρος και η εύκολη πλέον προσπέλαση και διαχείριση των δυνατοτήτων του. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι, ενώ στις αρχές της δεκαετίας του '90 χρειαζόταν κανείς ειδικές γνώσεις για να κατασκευάσει την προσωπική του ιστοσελίδα, στις αρχές του 21ου αιώνα η εντελώς απλή τεχνολογία των ιστολογίων έδωσε τρομερή ώθηση τόσο στην ελευθερία του λόγου και τη δημιουργικότητα όσο και στην ανοησία, σύμφυτη με κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα, όπως ωραία έχουν επισημάνει πλείστοι όσοι στοχαστές, από τον Έρασμο ως τον Μούζιλ.

Επί τους παρόντος, εντούτοις, δεν μπορεί κανείς παρά να αναγνωρίσει ότι το διαδίκτυο στηρίζεται στο λόγο, απελευθερώνει τους λόγους / discours από τους παραδοσιακούς καταναγκασμούς τους, ότι οι άνθρωποι γράφουν και διαβάζουν όλο και περισσότερο χάρη στα νέα μέσα. Απλώς το κάνουν με τρόπο διαφορετικό. Δεν μπορεί κανείς να μην αποδεχτεί επίσης ότι προσφάτως έχουμε γίνει μάρτυρες της αλλαγής της ίδιας της φύσης των μέσων, με όλα τα καλά και τα κακά που αυτό συνεπάγεται. Έχουμε περάσει από τα μαζικά μέσα στα «μέσα των μαζών»,³³ όπως τα ονομάζει ο Joël de Rosnay. Η διαφορά τους έγκειται στην ενεργό συμμετοχή του ανθρώπινου παράγοντα σε διαδραστική, συλλογική βάση και με εξατομίκευση της υπηρεσίας, μέσα από τεχνολογικές εξελίξεις όπως η συνδρομητική, ψηφιακή τηλεόραση, το βίντεο, το mp3 και η ανταλλαγή αρχείων (P2P, Peer-to-peer / pair-à-pair), τα κοινωνικά δίκτυα (social networking / réseaux sociaux), τα προαναφερθέντα ιστολόγια και άλλα πολλά.

Σε αντίθεση λοιπόν με την παγιωμένη πεποίθηση ότι το διαδίκτυο προάγει την εικόνα και υποβαθμίζει τη γραφή, ένας ελάχιστος προσεκτικός παρατηρητής θα επισημάνει την πανταχού παρουσία της γραφής στο διαδίκτυο, πλάι φυσικά στην εικόνα, τον ήχο και το βίντεο. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι η εγγραμματοσύνη απλώς έχει αλλάξει, επιβεβαιώνει ότι «η εγγραμματοσύνη από την εποχή των Φαραώ και μετά δεν έχει υποστεί κλωνισμούς, μόνο μετατροπές».³⁴ Παρακολουθούμε λοιπόν έναν μείζονα μετασηματισμό της εγγραμματοσύνης, οι συνέπειες του οποίου δύσκολα μπορούν να αποτιμηθούν σήμερα. Όσον

αφορά τη λογοτεχνία ειδικότερα, το διαδίκτυο από τη μία προσδίδει νέες δυνατότητες στη διάδοση της παραδοσιακής λογοτεχνίας: τεράστιες ψηφιακές βιβλιοθήκες, κειμενικές βάσεις, βιβλιογραφικές βάσεις, περιοδικά ανοίγουν τους ορίζοντες της μελέτης και της γνώσης μας· από την άλλη, οι νέες πρακτικές και οι νέες ρητορικές που δημιουργούνται στη δυναμική πραγματικότητα διαμορφώνουν και το νέο τοπίο της άσκησης της αναγνωστικής δραστηριότητας – και συνακόλουθα της λογοτεχνικής δραστηριότητας εν γένει. Δεν μπορούμε παρά να συμφωνήσουμε με τον Armando Petrucci,³⁵ ο οποίος επισημαίνει τη διαμόρφωση ενός νέου τρόπου ανάγνωσης που καλύπτει όλες ανεξαιρέτως τις αναγνωστικές παραμέτρους. Ακόμα και σε επίπεδο στάσης του σώματος δηλαδή, οι νέοι, οι γενιές που έχουν μεγαλώσει στην ψηφιακή πραγματικότητα, ανατρέπουν τα δεδομένα, διαβάζουν οπουδήποτε, σε οποιαδήποτε στάση –και όχι ήσυχα καθισμένοι στο γραφείο– και αντιμετωπίζουν το βιβλίο κάθε άλλο παρά ως ιερό αντικείμενο. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι διαβάζουν ό,τι τους αρέσει, ανακατεμένα, χωρίς συνοχή, με τρόπο που μας απομακρύνει από τη μοναδικότητα του βιβλίου, τη βασισμένη στην έντυπη συνθήκη και το συγγραφέα, και μας πηγαίνει πίσω στους συσταχωμένους κώδικες του Μεσαίωνα, όπου πλάι στη *Ρητορική* του Αριστοτέλη έβρισκε κανείς Λουκιανό ή πατερικά κείμενα. Παράλληλα, καθώς η ψηφιακότητα κάνει πράξη τις επιθυμίες αιώνων και τίποτα περισσότερο, διακηρύσσουν μαζί με τον Hans Magnus Enzensberger ότι «η ανάγνωση είναι μια αναρχική πράξη», αντιπαρatiθέμενοι σε κάθε αυθεντία και κάθε κανονιστικό πρότυπο.³⁶

Ο βαθύς αυτός μετασχηματισμός των αναγνωστικών πρακτικών μας φέρνει στην πραγματικότητα στον πυρήνα της διερώτησης περί του τέλους της λογοτεχνίας. Όλες αυτές οι συμπεριφορές και στάσεις, αυτή η «διάλυση του “καθεστώς της ανάγνωσης” – τυπικού για τον δυτικό γραπτό πολιτισμό, όσον αφορά τόσο το ρεπερτόριο όσο και τις πρακτικές χρήσης και διατήρησης»³⁷ σε ένα πλαίσιο που ορίζεται από τη συνύπαρξη των βιβλίων και των εντύπων εν γένει με τα οπτικοακουστικά μέσα, σημαίνουν απλώς ότι η ανάγνωση έχει πάψει να είναι ο κατεξοχήν παράγοντας κοινωνικοποίησης και συμμετοχής στον πολιτισμό και την κουλτούρα στη σημερινή κοινωνία. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι η λογοτεχνία έπαψε να κατέχει την πρωτεύουσα θέση που κατείχε στους δύο τελευταίους αιώνες στην κοινωνική δομή των αναπτυγμένων χωρών. Και περί αυτού ακριβώς γίνεται λόγος σε όλες τις τοποθετήσεις περί κινδύνων και επικείμενου τέλους.

Κύκλοι και μεταλλάξεις

Η αλλαγή του κανόνα, οι ανατροπές στην τεχνολογία της παραγωγής και διάδοσης των κειμένων, η λαϊκή λογοτεχνία, η αναρότηση για το τι μπορεί και τι δεν μπορεί η λογοτεχνία είδαμε ότι είναι στοιχεία που επανέρχονται στην ιστορική εξέλιξη της λογοτεχνίας. Όπως έλεγε ο Antoine Compagnon στο *Δαίμονα της θεωρίας*, οι απαντήσεις περνούν, οι ερωτήσεις μένουν. Από την άλλη, είναι προφανές ότι δεν συζητά κανείς ούτε την αναστολή της λογοτεχνικής δραστηριότητας ούτε το τέλος της γραφής και της ανάγνωσης. Ποτέ δεν γράφονταν και δεν εκδίδονταν περισσότερα βιβλία και ποτέ, στη Δύση, ο γραπτός λόγος δεν είχε γνωρίσει τέτοια ανάπτυξη και διάδοση. Αυτό που συζητάμε σήμερα, με ποικίλες μορφές, είναι, για άλλη μια φορά, ποια είναι η θέση και η δύναμη της λογοτεχνίας στη σημερινή, και κυρίως, αν μπορούμε να το προβλέψουμε –πράγμα δύσκολο–, στην αυριανή κοινωνία. Στο σύντομο πόνημά του με τον χαρακτηριστικό τίτλο *La littérature pour quoi faire? (Η λογοτεχνία τι άραγε να χρησιμοποιεί;)*,³⁸ ο Compagnon ορίζει τρεις πιθανές χρήσεις της λογοτεχνίας σήμερα. Η λογοτεχνία μπορεί να είναι παράδειγμα (τέρπειν άμα και διδάσκειν), φάρμακο (και παραμυθία) και θεματοφύλακας της γλώσσας. Θέση μετρημένη και σαφής. Όπως σαφής ήταν και η θέση του για τους κύκλους της θεωρίας και της λογοτεχνίας στο χρόνο. Μια θέση που περιγράφει αυτό ακριβώς που καταγράφει η ιστορία της λογοτεχνίας: την εξέλιξη της ίδιας της λογοτεχνίας και της θεωρίας της μέσα από διαδοχικές αρνήσεις. Στρεφόμενοι στο παρελθόν, βρίσκουμε προβλήματα αντίστοιχα με τα δικά μας, αναζητούμε ανάλογες λύσεις ενίοτε. Μόνο που η συνάρτηση αυτή εμπεριέχει μια μεταβλητή την οποία έχει ορίσει ο Roland Barthes, παρομοιάζοντας την εξέλιξη αυτή με τη σπείρα: καθετί ίδιο είναι μαζί και διαφορετικό. Ή, ό,τι παραπέμπει στο παρελθόν εμπεριέχει νομοτελειακά στον πυρήνα του τη διαφορά του παρόντος. Έτσι, η παρωδία, η παραμίμηση, η θέση ότι όλα έχουν ειπωθεί, η σύγχυση πρωτοτύπου και αντιγράφου στο μεταμοντερνισμό παραπέμπει στο Μεσαίωνα. Οι μεταμοντερνιστικές αφηγήσεις σχετίζονται, ειδικά σε επίπεδο αναπαράστασης, με το μπαρόκ. Η έγνοια για την υποβάθμιση της ποιοτικής λογοτεχνίας και ο τρόμος μπροστά στην αλλαγή του κανόνα θυμίζει πολλές άλλες εποχές. «Το ζητούμενο είναι εν προκειμένω να επισημάνουμε τις αιτίες για την παρακμή της Λογοτεχνίας, η καλαισθησία της οποίας υποβαθμίζεται όλο και περισσότερο καθημερινά, τουλάχιστον στο έθνος μας, και είναι βέβαιο ότι δεν κάνουμε το παραμικρό για να διορθώσουμε την κατάσταση».³⁹ Το παράθεμα αυτό αναφέρεται στη γαλλική λογοτεχνική σκηνή, όχι όμως τη σημερινή αλλά του 18ου αιώνα. Είναι απόσπα-

σμα από το λήμμα «Λογοτεχνία» της *Εγκυκλοπαίδειας* του Διαφωτισμού. Αν διαβάσουμε μάλιστα λίγο παρακάτω, θα δούμε να τίθεται με οξύτητα και το ζήτημα του κανόνα, του κλασικού κανόνα των αρχαιοελληνικών και λατινικών κειμένων. Όσο για τη θεωρία, που κατά τον Comraignon κακώς κατηγορείται για τα κακά της λογοτεχνίας στις μέρες μας, μετά από μια περίοδο παραφοράς διανύουμε σήμερα μια περίοδο ηρεμίας – και απόρριψης της παραφοράς αυτής. Η ηρεμία όμως συχνά συνεπάγεται και έλλειψη ενδιαφέροντος, κάτι που ίσως εξηγεί διαφορετικά τη μείωση του ενδιαφέροντος για τις λογοτεχνικές σπουδές.

Από την άλλη, οι αιτιάσεις κατά του μοντερνισμού δεν είναι παρά αντιδράσεις στις υπερβολές του, μαζί και του μεταμοντερνισμού, είτε ως τελευταίο στάδιο του μοντερνισμού είτε ως διάδοχη κατάσταση. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που ο ρομαντισμός κάποτε ξεσήκωσε την μήνιν των καλλιτεχνών και των διανοητών με τις υπερβολές του και οδήγησε αφενός στο ρεαλισμό και αφετέρου στο συμβολισμό και το μοντερνισμό, έτσι και ο μοντερνισμός σήμερα δέχεται πυρά εν όψει αλλαγών και μεταλλαγών. Η μεταβλητή στη συνάρτησή μας είναι εν προκειμένω η ιστορία και η τεχνολογική αλλαγή. Όλα τα άλλα είναι ερμηνεύσιμα, κατανοητά και αναμενόμενα. Το μόνο μη αναμενόμενο είναι το τέλος της λογοτεχνίας, που θα συνεχίσει να γράφεται και να διαβάζεται όσο θα υπάρχει γραφή και ανάγνωση. Μας διαφεύγουν ίσως οι νέες πρακτικές γραφής και ανάγνωσης, ακόμα και οι νέες αισθητικές κατευθύνσεις, τα νέα διακυβεύματα που προετοιμάζονται στο χωνευτήρι των δύσκολων καιρών μας. Οι δυσκολίες εποχές όμως είναι και οι πιο ενδιαφέρουσες. Αρκεί να γρηγορούμε.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1 Είναι χαρακτηριστικό πάντως ότι σε καμία περίπτωση η αλλαγή του κανόνα δεν σήμανε την καθολική απόρριψη του προηγούμενου. Οι χριστιανοί δέχτηκαν κάποια κλασικά κείμενα της αρχαιοελληνικής και λατινικής γραμματείας και, αντίστοιχα, οι ουμανιστές τα κείμενα των Πατέρων.

2 Ο Alvin Kernan αποδίδει στον Diderot έναν ανάλογο φόβο, χωρίς συγκεκριμένη παραπομπή ωστόσο: *Ο θάνατος της λογοτεχνίας*, μετ. Αλ. Εμμανουήλ, Αθήνα, Νεφέλη, 2001, σ. 219.

Στο λήμμα της *Εγκυκλοπαίδειας* «Βιβλίο», διαβάζουμε πάντως: «Πολλά παράπονα έχουν ακουστεί για τον τεράστιο αριθμό των *βιβλίων*, που έχει φτάσει σε τέτοιο σημείο ώστε όχι μόνο είναι αδύνατον να τα διαβάσει κανείς όλα, αλλά ακόμα και να ξέρει πόσα είναι ακριβώς ή να γνωρίζει τους τίτλους τους. Ο Σολωμώντας παραπονιόταν πριν από τρεις χιλιάδες χρόνια ότι γράφονταν διαρκώς *βιβλία* οι σύγχρονοι λόγιοι δεν είναι ούτε πιο συγκρατημένοι ούτε λιγότερο γόνιμοι από εκείνους της εποχής του. Είναι πιο

εύκολο, λέει ένας από τους προεξάρχοντες λογίους, να εξαντλήσει κανείς τον ωκεανό, παρά τον τρομερό αριθμό των βιβλίων, και να μετρήσει τους κόκκους της άμμου, παρά τους τόμους που υπάρχουν». Η ανάλυση συνεχίζεται με ζωντανές και πνευματώδεις εικόνες. Βλ. http://portail.atilf.fr/cgi-bin/getobject_?a.69:11./var/artfla/encyclopedie/textdata/IMAGE/ (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 31-5-2008).

3 Michel Foucault, *L'ordre du discours*, Paris, Gallimard, 1977.

4 Ό.π., σ. 12.

5 Βλ. Kernan, *Ο θάνατος της λογοτεχνίας*, σσ. 73 κ.ε.

6 Μετ. Ευγενία Τσελέντη, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2006.

7 Foucault, *L'ordre du discours*, σσ. 16 κ.ε.

8 Παρατίθεται στο: Guiglielmo Cavallo, Roger Chartier (επιμ.), *Ιστορία της ανάγνωσης στον Δυτικό Κόσμο*, μετ. Χ. Μπάνου, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2000, σ. 412.

9 Η απόρριψη του «σοσιαλιστικού» κανόνα δεν μπορεί παρά να συνδέεται με την πολιτική ανατροπή, το ίδιο και η πληθώρα ελαφριάς λογοτεχνίας (απαγορευμένης από το σοσιαλιστικό καθεστώς) που έχει κατακλύσει τις εν λόγω χώρες, πλάι στα κλασικά και απαγορευμένα έργα που επανεκδίδονται. Η εξισορρόπηση είναι θέμα χρόνου, αλλά η αναγνωστική συμπεριφορά και οι λογοτεχνικές προτιμήσεις των αναγνωστών στις χώρες αυτές πρέπει να εξετάζονται υπό το πρίσμα της ένηξης του σοσιαλισμού.

10 Ειδικά για την Ευρωπαϊκή Ένωση, ανερχόταν το 2002 –και έκτοτε οι δείκτες παραμένουν αμετάβλητοι όπως φαίνεται– σε 20% έως 30% (αναλόγως αν μετρήονταν και οι νέες χώρες ή όχι). Βλ. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P5-TA->

2002-0062+0+DOC+XML+V0//EL (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 31-5-2008).

11 Βλ. Cavallo, Chartier, *Ιστορία της ανάγνωσης στον Δυτικό Κόσμο*, σσ. 413 κ.ε.

12 Ό.π.

13 Είναι απορίας άξιον, πάντως, πώς η αύξηση του αναλφαβητισμού στο 30% στην ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση δεν συνδυάζεται με την υποχώρηση των λογοτεχνικών σπουδών, δηλαδή σπουδών κατεξοχήν θεμελιωμένων στη γλώσσα.

14 <http://www.sauv.net/appelfilieresL.php> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 31-5-2008).

15 Dominique Maingueneau, *Contre Saint Proust ou la fin de la littérature*, Belin, 2006.

16 Harold Bloom, *Ο Δυτικός Κανόνας. Τα βιβλία και τα σχολεία των εποχών*, μετ. Κατ. Ταβαρτζόγλου, εισαγωγή-επιμέλεια Δ. Αρμάος, Αθήνα, Gutenberg, 2007, σ. 631.

17 Η πολυσημία του «λαϊκού» είναι εμφανής. Το λαϊκό ως μαζικό θεωρείται αρνητικά και το λαϊκό ως γνήσια έκφραση του λαού θεωρείται θετικά.

18 *La Littérature en péril*, Paris, Flammarion, 2007.

19 Foucault, *L'ordre du discours*, σ. 28.

20 *L'Adieu à la littérature*, Paris, Les Éditions de Minuit, 2005.

21 Andreas Huyssen, *After The Great Divide: Modernism, Mass Culture, Postmodernism*, Indiana University Press, 1986, σ. 54.

22 *Le Rappel à l'ordre: Enquête sur les nouveaux réactionnaires*, Paris, Seuil, 2002.

23 *Professeurs de désespoir*, Paris, Babel, 2004.

24 *Ce que peut faire la littérature*, Paris, Stock, 2006.

25 *Désenchantement de la littérature*, Paris, Gallimard, 2007.

26 Βλ. *Οι αρχαιολογίες του μέλλοντος*, τόμ. 1: *Η Επιθυμία που Λέγεται Οντοπία*, Αθήνα, Τόπος, 2008.

27 Για τη σχέση της σύγχρονης παραλογοτεχνίας με την παραλογοτεχνία του 19ου αιώνα, βλ. Παναγιώτης Μουλλάς, *Στοιχεία για την παραλογοτεχνία του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Σοκόλης, 2007.

28 Η ύπαρξη της εναλλακτικής παγκοσμιοποίησης, εκείνης δηλαδή της παγκοσμιοποίησης που φέρνει κοντά τους λαούς, ως μεταμοντέρνα εκδοχή του διεθνισμού, και στην οποία είναι ολοφάνερο ότι πρωταγωνιστούν τα νέα μέσα, δεν αναιρεί φυσικά την πανίσχυρη καπιταλιστική εκδοχή της.

29 Umberto Eco, *The Future of the Book*, http://www.themodernword.com/eco/eco_future_of_book.html (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 31-5-2008).

30 *Ελεγείες του Γουτεμβέργιου*, μετ. Λίλυ Εξαρχοπούλου, Αθήνα, Καστανιώτης, 1997.

31 Για περισσότερα σχετικά με την κυ-

βερνολογοτεχνία, βλ. Τιτίκα Δημητρούλια, «Κυβερνολογοτεχνία: μια πρόκληση του μέλλοντος», *Σύγκριση* 17 (2006), σσ. 94-113.

32 Ό.π.

33 Joël de Rosnay (με τη συνεργασία του Carlo Revelli), *La révolte du pro-nariat. Des mass media aux medias des masses*, Paris, Fayard, 2006.

34 Robert Pattison, *On Literacy. The Politics of the Word from Homer to the Age of Rock*, Oxford University Press, 1984, σ. 202.

35 Armando Petrucci, «Ανάγνωση για την ανάγνωση», στο: Guiglielmo Cavallo, Roger Chartier, *Ιστορία της ανάγνωσης στον Δυτικό Κόσμο*, σσ. 411 κ.ε.

36 Ό.π., σ. 431.

37 Ό.π.

38 Paris, Fayard / Collège de France, 2007.

39 Άρθρο γραμμένο από τον Jaucourt, http://portail.atilf.fr/cgi-bin/getobject_?a.68:292./var/artfla/encyclopedie/textdata/IMAGE (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 31-5-2008).

S O M M A I R E

ΤΙΤΙΚΑ ΔΙΜΙΤΡΟΥΛΙΑ: Le fin de la littérature au début du nouveau millénaire

Le débat sur la fin de la littérature, sur les dangers mortels qu'elle encourt n'est pas récent. Néanmoins, il s'exacerbe en ce début de 21ème siècle, centré d'une part sur la théorie littéraire et les courants esthétiques du modernisme et du post-modernisme, de l'autre sur les nouveaux médias qui corrodent la pratique de la lecture et l'essence de la littérature. Le présent article se propose de montrer qu'il ne s'agit pas en fait de la déchéance de la littérature mais de la *Littérature*, à savoir l'institution littéraire telle que nous la connaissons depuis le 19ème siècle, de sa place et de sa fonction dans la société. Par conséquent, le débat ne devrait pas porter sur la fin de la littérature, mais sur un changement de paradigme, sur la modification de la lecture et de l'écriture dans un espace culturel qui change profondément sous l'influence accrue de la technologie.